

PEMBANGUNAN PELANCONGAN MANGROVE (BAKAU) DAN KELESTARIAN ALAM DI PANTAI PESISIR MUNDU KABUPATEN CIREBON

THE DEVELOPMENT OF MANGROVE ECOTOURISM AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN THE COASTAL AREA OF MUNDU BEACH, CIREBON REGENCY

Dewi Fatmasari¹

Yati Haryati²

Ahmad Faris Rahman³

Azizi Abu Bakar⁴

^{1,2,3}Fakultas Ekonomi dan Bisnis Islam, UIN Siber Syekh Nurjati Cirebon

⁴Islamic Business School, College of Business Universiti Utara Malaysia, Malaysia

E-mail: dewifatmasari@uinssc.ac.id

Article history

Received date : 2-12-2025

Revised date : 3-12-2025

Accepted date : 24-12-2025

Published date : 17-1-2026

To cite this document:

Dewi Fatmasari, Yati Haryati, Rahman, A. F., & Abu Bakar, A. (2026). Pembangunan pelancongan Mangrove (Bakau) dan kelestarian alam di Pantai Pesisir Mundu Kabupaten Cirebon. *Journal of Islamic, Social, Economics and Development (JISED)*, 11 (80), 323 – 338.

Abstrak: Pada tahun 2017, Hutan Bakau Pantai Mundu telah dikunjungi oleh ramai pelancong, tetapi dari tahun 2018 hingga 2022 hutan bakau ini ditutup dan tiada lagi kunjungan daripada pelancong. Infrastruktur sedia ada di kawasan hutan bakau turut rosak. Pengurus mengalami keterbatasan dalam menguruskan kawasan hutan bakau. Kajian ini bertujuan untuk menganalisis pengaruh pemuliharaan, pengalaman pembelajaran, tindakan bertanggungjawab, pembangunan perniagaan, sumber boleh diperbaharui dan penyertaan masyarakat terhadap kelestarian alam sekitar pelancongan hutan bakau Pantai Mundu. Kajian ini menggunakan kaedah campuran. Kajian itu menjalankan temu bual dan mengedarkan soalan kajian kepada pengembara dan pengurus pelancongan hutan bakau. Hasil kajian menunjukkan bahawa pemboleh pemuliharaan, pengalaman pembelajaran, tindakan bertanggungjawab, pembangunan perniagaan, sumber boleh diperbaharui dan penyertaan masyarakat mempengaruhi kelestarian alam sekitar pelancongan hutan bakau. Strategi yang perlu dijalankan untuk membangunkan eko-pelancongan di kawasan hutan bakau pantai Mundu adalah dengan menjalankan kajian alam sekitar dan kelestarian, melibatkan masyarakat setempat, mengurus pelancongan berasaskan pemuliharaan, pendidikan alam sekitar, infrastruktur yang baik, kerjasama dengan pihak luar, pendidikan pelancongan yang bertanggungjawab, pemantauan dan penilaian.

Kata kunci: Bakau, Ekopelancongan, Pembangunan

Abstract: *In 2017, the Mundu coastal mangrove forest was visited by many tourists, but from 2018 to 2022, this mangrove forest was closed and there were no tourist visits. Existing infrastructure in the mangrove forest area was damaged. Managers experience limitations in managing mangrove forest areas. This research aims to analyze the influence of conservation, learning experiences, responsible actions, business development, renewable resources and community participation on the environmental sustainability of the Mundu coastal mangrove forest ecotourism environment. This research uses mixed methods. Researchers conducted interviews and distributed questionnaires to tourists and mangrove forest ecotourism managers. The research results show that the variables of conservation, learning experiences, responsible actions, business development, renewable resources and community participation influence the sustainability of the mangrove forest ecotourism environment. The strategy that needs to be carried out to develop ecotourism in the Mundu coastal mangrove forest is by conducting environmental and sustainability studies, involvement of local communities, conservation-based tourism management, environmental education, sustainable infrastructure, collaboration with external parties, responsible tourism education, monitoring and evaluation.*

Keywords: *Mangrove, Ecotourism, Development*

Pendahuluan

Indonesia mempunyai kepelbagaian jenis tarikan pelancong seperti pelancongan semula jadi, pelancongan buatan, pelancongan kesihatan, pelancongan sejarah dan pelancongan pendidikan. Kepelbagaian jenis pelancongan bukan sahaja menarik minat masyarakat tempatan di Indonesia, malah turut menarik minat pelancong dari luar negara. Salah satu jenis pelancongan alam yang ada di Indonesia adalah pantai yang indah. Hutan bakau atau hutan bakau biasanya tumbuh di pantai. Hutan bakau ini mempunyai satu fungsi iaitu mencegah hakisan pantai. Indonesia mempunyai jumlah kawasan bakau seluas 3,364,076 Ha (Kementerian Kelautan dan Perikanan. 2021).

Hutan bakau mempunyai banyak peranan dalam alam sekitar dan masyarakat. Peranan hutan paya bakau adalah sebagai sumber pemakanan biota marin di sekeliling, melindungi pantai dan mencegah hakisan, serta bertindak sebagai penyedia keperluan masyarakat. Orang ramai boleh menggunakannya sebagai sumber makanan, bahan api, pembinaan bumbung dan bahan rumah lain. Bagi industri, bakau menghasilkan alkohol, menghasilkan papan lapis, arang dan menghasilkan tanin. Kawasan hutan bakau juga sering digunakan untuk pelbagai aktiviti manusia seperti tanah pertanian, kolam ikan dan udang serta kawasan rekreasi. (Pramudji, H. 2011). Pembangunan optimum ekopelancongan hutan bakau di rantau ini memerlukan perancangan, penggunaan, kawalan, pengukuhan institusi dan strategi pemerkasaan komuniti dengan mengambil kira prinsip ekonomi, sosial, ekologi dan melibatkan pihak berkepentingan dalam mengurus potensi ekopelancongan. alam sekitar, pendidikan berasaskan alam sekitar, sumbangan kepada usaha pemuliharaan dan meningkatkan kebajikan untuk masyarakat setempat.

Justeru, terdapat tiga aspek yang perlu dipenuhi dalam membangunkan ekopelancongan di sesebuah kawasan pelancongan iaitu: pendidikan, kebajikan masyarakat setempat, dan pemuliharaan alam sekitar. Salah satu model pembangunan kawasan pelancongan yang mempunyai nilai tambah kepada sesuatu kawasan ialah ekopelancongan. Ekopelancongan merupakan tema yang menarik untuk dikaji, beberapa kajian domestik sejak beberapa tahun

kebelakangan ini menunjukkan bahawa ekopelancongan merupakan tema yang semakin dinamik dengan pelbagai pendekatan strategik (Soekmadi & Kartodihardjo, 2010).

Cirebon merupakan salah satu kota di Indonesia yang bersempadan langsung dengan laut. Cirebon mempunyai beberapa kawasan pesisir pantai yang diliputi hutan bakau seperti pantai Pantai Mundu. Di kawasan ini terdapat tarikan pelancong hutan bakau yang sibuk dikunjungi pada tahun 2017, tetapi sejak tahun 2018 hingga kini kawasan hutan bakau tersebut telah ditutup. Hutan bakau pantai Mundu diuruskan sendiri oleh masyarakat, dan tiada bayaran dikenakan kepada pelancong yang berkunjung. Pada tahun 2022, pelancongan bakau menerima bantuan kewangan daripada kampung dan penambahbaikan sedang dilakukan terhadap trek pelawat. Dengan bantuan ini, diharapkan pelancongan bakau dapat dibuka semula kepada pelancong. Strategi pembangunan yang sesuai untuk pembangunan pelancongan bakau amat diperlukan demi kelestarian tarikan pelancongan dan faedah untuk alam sekitar dan masyarakat.

Pelancongan menyumbang kepada pemuliharaan bakau, program pelancongan bakau penting untuk menyampaikan objektif ekopelancongan (Hakim, L., et al. 2017). Penggunaan hutan bakau yang berlebihan akan memberi kesan kepada alam sekitar, seperti hakisan pantai, pengurangan biota marin yang tumbuh di sekitar hutan bakau, dan pengurangan hutan bakau akan menjejaskan siklon, taufan, pencerobohan air laut, tsunami dan perubahan iklim (Sahu, S. C. et al. 2015). Oleh sebab itu, usaha untuk memajukan pelancongan bakau yang menarik minat pelancong tetapi masih mempunyai nilai pendidikan dalam menjaga alam sekitar dan memberi kesan positif kepada ekonomi masyarakat. Maka pengkaji menganggap penting untuk meneliti Strategi Pengembangan Pelancongan Bakau di Pantai Mundu, Kabupaten Cirebon.

Pantai Mundu merupakan salah satu destinasi pelancongan di Kabupaten Cirebon. Pantai Mundu mempunyai tarikan hutan bakau. Pada tahun 2017, hutan bakau pantai Mundu telah dikunjungi oleh ramai pelancong, tetapi dari tahun 2018 hingga 2022, hutan bakau ini ditutup dan tiada kunjungan pelancong. Infrastruktur sedia ada di kawasan hutan bakau telah rosak. Pengurus mengalami keterbatasan dalam menguruskan kawasan hutan bakau. Strategi membangunkan kawasan hutan paya bakau amat diperlukan untuk menarik pelancong berkunjung. Pelancong yang datang ke kawasan hutan bakau boleh mendapat pendidikan tentang pelancongan yang bertanggungjawab terhadap alam sekitar. Atas sebab ini, soalan kajian boleh disusun seperti berikut:

- a) Bagaimanakah perkembangan ekopelancongan hutan bakau pesisir pantai Mundu?
- b) Sejauh manakah persekitaran ekopelancongan hutan bakau pantai Mundu mampan?
- c) Bagaimanakah pembangunan ekopelancongan hutan bakau mempengaruhi kelestarian alam sekitar ekopelancongan hutan bakau?
- d) Apakah strategi yang digunakan untuk membangunkan ekopelancongan bakau pantai Mundu?

Literature Review

Kajian terdahulu yang dijalankan oleh Luthfi dan Fandeli (2011) mengkaji tarikan, kemudahan dan aksesibiliti untuk pembangunan pelancongan marin di Pulau Senoa, Kabupaten Natuna, Provinsi Kepulauan Riau. Keadaan tarikan pelancong di Pulau Senoa berpotensi besar untuk dibangunkan sebagai destinasi pelancongan marin. Keadaan kemudahan sedia ada tidak baik. Sementara itu, keadaan kebolehcapaian agak mencukupi.

Kebanyakan pelancong yang berkunjung adalah pelancong tempatan. Ini kerana Natuna agak jauh dari kawasan asal pelancong. Secara umumnya, persepsi pelancong terhadap tarikan

pelancong adalah sangat memberangsangkan. Strategi pembangunan yang perlu dilaksanakan ialah mengutamakan pembangunan pelancongan, meningkatkan peranan pelaku perniagaan, dan penyertaan aktif masyarakat bagi memaksimumkan kewujudan dan potensi pelancongan di Pulau Senoa.

Nabila dan Widyastuti (2018) melakukan kajian tarikan, kemudahan dan aksesibiliti untuk pembangunan pelancongan Umbul Ponggok di Kabupaten Klaten. Umbul Ponggok mempunyai tarikan, kemudahan dan aksesibiliti yang baik dan mencukupi sehingga boleh dikatakan sebagai tarikan pelancong. Walau bagaimanapun, beberapa petunjuk untuk pertolongan cemas, ejen pelancongan dan tempat letak kereta masih tidak mencukupi. Pengurusan pelancongan Umbul Ponggok adalah di satu pihak iaitu BUMDes Tirta Mandiri menjadikan pengurusan berpusat dalam satu pihak. Melalui analisis SWOT, strategi alternatif yang boleh disediakan ialah sentiasa menginovasi tarikan yang unik dan berbeza dengan tarikan pelancong lain. Kajian oleh Luthfi dan Fandeli (2011) serta Nabila dan Widyastuti (2018), kedua-duanya menunjukkan keadaan kemudahan di lokasi kajian adalah kurang baik, malah strategi pembangunan bukan sahaja tertumpu kepada penambahbaikan kemudahan, malah memperkasakan potensi tarikan sedia ada di destinasi pelancongan.

Ardiansyah dan Maulida (2020) melakukan kajian tarikan, kemudahan dan aksesibiliti untuk pembangunan pelancongan di Taman Pelancongan Alam Gunung Pancar, Kabupaten Bogor. Tarikan, kemudahan dan kebolehcapaian berada dalam keadaan baik. Pengkaji ini menggunakan analisis SWOT dan mencetuskan idea bahawa pembangunan pelancongan boleh menjadi strategi alternatif yang boleh dijalankan oleh pihak pengurusan Gunung Pancar TWA pada masa hadapan bagi memaksimumkan kewujudan dan potensi pelancongan di pulau tersebut.

Wahyuni, Sri. et al (2015), menjalankan kajian tentang pembangunan ekopelancongan bakau. Hasil kajian adalah berkonsepkan strategi pembangunan ekopelancongan bakau iaitu membangunkan pemuliharaan dan pemuliharaan hutan bakau sebagai program pelancongan. Strategi lain termasuk meningkatkan penyertaan dan pemerikasaan komuniti, menguatkuasakan peraturan untuk mengekalkan fungsi ekosistem bakau dan mengukuhkan konsep ekopelancongan.

Pramudji (2000), menjalankan kajian tentang hutan bakau di Indonesia (peranan, masalah dan pengurusan). Hasil kajian menunjukkan hutan bakau merupakan sumber alam utama yang penting di Indonesia, dan mesti dipelihara dengan beberapa cadangan program iaitu pemuliharaan hutan bakau, melindungi dan mengekalkan fungsi dan potensi hutan bakau, mengehadkan penggunaan yang dapat menjamin kelestarian hutan bakau, dan menggalakkan penggunaan hutan bakau secara lestari.

Sahu SC et al (2015), menjalankan penyelidikan ke atas bakau di India (implikasi pengurangan atau kehilangan hutan bakau). Hasil penyelidikan adalah implikasi kehilangan hutan bakau iaitu pendedahan kepada taufan, taufan dan pencerobohan air laut, tsunami dan perubahan iklim. Struktur tadbir urus yang berkesan, perancangan pemuliharaan yang lebih baik, keperluan untuk pendidikan dan peningkatan kesedaran masyarakat tempatan untuk memelihara, melindungi dan memulihkan ekosistem bakau.

Fisu, AA et al (2020), menjalankan penyelidikan mengenai "Potensi Ekosistem Bakau Sebagai Pembangunan Objek Pelancongan di Pulau Kaledupa." Hasil kajian beliau mendapati untuk

mengetahui potensi setiap pulau di Wakatobi. Pulau Kaledupa merupakan kawasan keutamaan untuk dibangun menjadi ekopelancongan. Dalam penyelidikannya, beliau mengesyorkan pembinaan beberapa kemudahan sokongan ekopelancongan di Pulau Kaledupa. Kemudahan dan infrastruktur merangkumi kemudahan perkhidmatan, kemudahan perdagangan dan penginapan. Berdasarkan beberapa kajian, dapat dilihat bahawa pembangunan ekopelancongan bakau merupakan satu alternatif untuk memelihara alam sekitar di samping masih memberi manfaat kepada masyarakat. Pembangunan yang mempunyai nilai pendidikan kepada pelancong berkenaan pemuliharaan. Penyelidikan ini memberi tumpuan kepada mengekstrak maklumat mengenai tarikan pelancong, kemudahan dan akses kepada hutan bakau. Maklumat diperoleh bukan sahaja daripada pelancong, tetapi juga daripada pengurus bakau, masyarakat sekitar, Kampung Mundu Pesisir dan Pejabat Kebudayaan dan Pelancongan Kabupaten Cirebon.

Kaedah Penyelidikan

Kajian ini merupakan kajian kaedah campuran yang menggunakan reka bentuk penerangan berurutan, iaitu reka bentuk kajian yang menjalankan kajian kuantitatif pada peringkat pertama, kemudian kajian kualitatif pada peringkat kedua (Sugiyono, 2016). Pengkaji menggunakan kajian kuantitatif untuk menjawab rumusan masalah pertama dan kedua, dan kajian kualitatif digunakan untuk menjawab rumusan masalah ketiga.

Kaedah kajian pertama yang digunakan ialah kaedah deskriptif analitikal. (Indriantoro, 2002) menyatakan bahawa “Kaedah deskriptif ialah penyelidikan terhadap masalah yang berbentuk fakta semasa daripada sesuatu populasi”. Matlamat kajian deskriptif adalah soalan yang berkaitan dengan status semasa subjek yang dikaji. Manakala kaedah kajian yang kedua iaitu kajian kualitatif ialah kajian yang digunakan untuk meneliti keadaan objek alam, di mana pengkaji merupakan instrumen utama, teknik pengumpulan data dijalankan menggunakan triangulasi dan hasil kajian kualitatif lebih menekankan makna berbanding generalisasi (Sugiyono, 2016).

Konsep Asas

Dalam konsep asas ini, beberapa pengertian asas dibincangkan yang menjadi subjek kajian ini, supaya dapat menjelaskan dengan lebih baik apakah asas kajian ini.

Pelancong

Pelancongan adalah kepelbagaian aktiviti pelancongan yang disokong oleh pelbagai kemudahan dan perkhidmatan yang disediakan oleh masyarakat, pengusaha, kerajaan dan kerajaan tempatan (UU RI No. 10 Tahun 2009). Suwantoro (1997), pelancongan ialah satu proses pemergian sementara seseorang atau lebih ke tempat lain di luar tempat mereka tinggal atas sebab tertentu dan bukan untuk menjalankan aktiviti yang menghasilkan wang. Koen Meyers (2009), pelancongan ialah satu aktiviti perjalanan yang dijalankan sementara dari tempat tinggal asal ke kawasan destinasi dengan alasan bukan untuk menetap atau mencari rezeki tetapi sekadar untuk berseronok, memenuhi rasa ingin tahu, menghabiskan masa lapang atau bercuti dan tujuan lain. Beberapa definisi berkaitan pelancongan menunjukkan bahawa pelancongan merupakan satu aktiviti perjalanan sementara dari tempat tinggal seseorang ke sesuatu tempat dengan tujuan untuk berseronok, menghabiskan masa bercuti dan sebagainya. Aktiviti ini memerlukan kemudahan perkhidmatan supaya dapat memberi kesan kepada masyarakat sekeliling.

Menurut Isdarmanto (2017), elemen penting yang mesti diurus dan wujud dalam pelancongan ialah jenis aktiviti yang dijalankan serta tujuan dan objektif, lokasi atau lokasi aktiviti pelancongan yang dimaksudkan, ketersampaian yang boleh dicapai, Tempoh tinggal atau rancangan pelancong untuk tempoh tinggal di kawasan destinasi pelancongan, kemudahan atau kemudahan sokongan yang boleh digunakan oleh pelancong.

Pembangunan produk pelancongan adalah keseluruhan perkhidmatan yang diterima oleh pelancong dari semasa mereka meninggalkan kediaman mereka untuk melawat destinasi pelancongan sehingga mereka pulang ke kediaman mereka. Pelancong memerlukan pengangkutan, makan minum, penginapan atau tempat tinggal dan kemudahan beribadat. Destinasi pelancongan atau kawasan destinasi pelancongan mestilah mempunyai komponen yang diperlukan oleh pelancong. Komponen ini dikenali sebagai 4A, iaitu:

- 1) Tarikan (attraction);
- 2) Kemudahan (kemudahan),
- 3) Kebolehcapaian (akses), dan
- 4) Perkhidmatan sampingan (perkhidmatan) (Cooper, et al. 1993).

Tarikan yang menarik pelancong atau menjemput pelancong untuk melawat boleh menjadi tarikan pelancongan semula jadi, tarikan pelancong budaya dan tarikan pelancong minat khusus. Crouch dan Ritchie (1999) menyatakan bahawa tarikan merupakan elemen tarikan utama sesebuah destinasi dan menjadi pendorong utama untuk melawat sesuatu destinasi. Tarikan merujuk kepada sesuatu tempat atau segala sesuatu yang menarik bagi pelancong untuk melawat sesuatu destinasi (Suanmali, 2014). Satu lagi bentuk tarikan ialah hiburan dan acara, yang merangkumi pertunjukan, pameran, acara dan festival kebudayaan, muzikal dan hiburan malam barat, dan hiburan; serta tarikan sejarah (Rajesh, 2014). Roger dan Slinn (1998) menyatakan daya tarikan atau daya tarikan ialah segala yang terkandung dalam sesuatu tarikan pelancongan yang menjadi daya tarikan supaya orang ramai mengunjungi tempat tersebut dengan petunjuk, panorama, keunikan, keindahan, kebersihan dan kesenian tarikan pelancong tersebut. Tarikan adalah komponen utama aktiviti pelancongan.

Kemudahan adalah segala kemudahan sokongan yang diperlukan oleh pelancong (Suwena dan Widyaatmaja, 2017). Kemudahan ialah rangkaian kemudahan yang disediakan di destinasi pelancongan dengan tujuan untuk memenuhi keperluan pengunjung atau pelancong yang datang. Fasilitas merupakan alatan yang disediakan oleh pihak pengurusan tempat tarikan pelancong untuk memberikan perkhidmatan kepada pelancong untuk menikmatinya. Kemudahan boleh termasuk penginapan, tempat letak kereta, membeli-belah, bilik pengurusan, bilik mandi dan tandas (Spillane, 2000). Suwanto (2000) menyatakan kemudahan terdiri daripada penginapan, restoran, perniagaan rekreasi dan hiburan, pengangkutan dan kemudahan lain seperti kedai cenderamata, pembekal air dan kemudahan tandas. Kemudahan mempunyai peranan yang sangat penting dalam mewujudkan kepuasan pelancong apabila pelancong berkunjung berhubung dengan makanan, tempat tidur walaupun untuk penginapan sementara, di samping bagaimana ia diuruskan supaya ia menunjukkan pengurusan yang baik (Connell et al., 2014; Leask, 2016).

Kebolehcapaian atau akses pintu masuk ke destinasi pelancongan (Isdarmanto, 2017). Kebolehcapaian adalah komponen yang sangat penting, kerana dengan kebolehcapaian ini, pelancong boleh sampai ke sesuatu destinasi. Kebolehcapaian boleh dalam bentuk lapangan terbang, pelabuhan, terminal dan semua jenis perkhidmatan pengangkutan lain.

Kebolehcapaian juga boleh diertikan sebagai kebolehpindahan, iaitu kemudahan bergerak dari satu kawasan ke kawasan lain.

Ekopelancongan Bakau

Ekopelancongan adalah pembangunan pelancongan yang mampan dengan tujuan melakukan usaha untuk memelihara alam sekitar, baik semula jadi dan budaya serta meningkatkan penyertaan masyarakat tempatan dalam pembangunan pelancongan (Wahyuni, Sri, et al. 2015). Eco-traveling ialah perjalanan atau lawatan pelancong yang bertanggungjawab memelihara alam sekitar destinasi pelancongan (Pratama, S. Y, et al. 2021). Ekopelancongan bakau atau hutan bakau adalah pembangunan pelancongan bakau dengan tetap memperhatikan aspek alam sekitar untuk kelestariannya. Bakau merupakan kawasan yang sangat penting bagi masyarakat. Mereka boleh mendapat faedah daripada hutan bakau seperti sumber makanan, bahan kayu binaan dan ubat-ubatan. Secara ekologi, hutan bakau mempunyai pelbagai fungsi iaitu sebagai sumber nutrisi bagi biota laut di sekitarnya. Kemudian bakau juga berperanan sebagai pelindung pantai terhadap hakisan, kerana ombak yang menghempas boleh menyebabkan hakisan dan sekiranya terdapat hutan bakau ia dapat melindungi kawasan pantai daripada ombak yang menghempas (Pramudji, H. 2011).

Pembangunan Ekopelancongan

Pembangunan pelancongan memerlukan bimbingan atau hala tuju yang baik, kerana tanpa ini dikhuatiri boleh mengakibatkan kerosakan sumber alam dan alam sekitar yang akhirnya memusnahkan potensi pelancongan. Ramai pakar alam sekitar mengambil berat akan akibat daripada aktiviti pelancongan yang tidak mengambil berat terhadap sumber asli dan alam sekitar.

Menurut Mardiana (2014), terdapat beberapa impak negatif pembangunan ekopelancongan, iaitu: 1) kerosakan sumber biologi, yang menyebabkan Indonesia kehilangan daya tarikan dalam jangka panjang, 2) sampah yang dibuang sembarangan menyebabkan bau yang tidak menyenangkan, dan juga boleh menyebabkan tumbuhan di sekeliling mati, 3) sering berdagang seni dan budaya, 4) perubahan personaliti. Walaupun pelancongan merupakan perniagaan yang sangat menguntungkan, pelancongan juga boleh memberi kesan negatif yang sangat memudaratkan kerana sumber asli dan alam sekitar akan menjadi tidak dilindungi atau rosak akibat lawatan pelancong yang berlebihan.

Dengan perkembangan ekopelancongan, kerajaan dapat mewujudkan hubungan kerjasama antara pihak swasta atau pengurus agar masalah negatif ekopelancongan dapat diselesaikan dengan baik, malah penglibatan masyarakat dalam pembangunan ekopelancongan amat diperlukan, kerana peranan masyarakat di sini adalah sebagai subjek ekopelancongan. Pembangunan pelancongan berasaskan alam sekitar atau ekopelancongan boleh menjadi garis panduan dalam memanfaatkan sektor pelancongan dan boleh dijadikan daya tarikan kepada sesebuah wilayah untuk meningkatkan pendapatan wilayah (PAD), mengundang pelabur swasta, melengkapi infrastruktur, membangunkan kemudahan pengangkutan dan juga boleh membangunkan kod etika ekopelancongan bagi mengelakkan kerosakan sumber asli dan alam sekitar sedia ada.

Kelestarian Alam Sekitar Ekopelancongan

Pelancongan ialah perjalanan seseorang dari tempat tinggal ke destinasi. Tanpa kemudahan pergerakan atau pemindahan, pelancong akan menghadapi kesukaran untuk melawat atau dengan kata lain tidak akan ada pelancongan. Kebolehcapaian atau akses ialah pintu masuk atau

pintu masuk ke destinasi pelancongan (Isdarmanto, 2017). Kebolehcapaian adalah komponen yang sangat penting, kerana dengan kebolehcapaian ini, pelancong boleh sampai ke sesuatu destinasi. Kebolehcapaian boleh dalam bentuk lapangan terbang, pelabuhan, terminal dan semua jenis perkhidmatan pengangkutan lain. Kebolehcapaian juga boleh diertikan sebagai kebolehpindahan, iaitu kemudahan bergerak dari satu kawasan ke kawasan lain. Sektor pelancongan juga merupakan sektor yang tidak terlepas daripada penerapan konsep pembangunan lestari sehingga mengakibatkan teretusnya paradigma baharu yang dinamakan pelancongan lestari. Menurut Weaver (2006) terdapat beberapa kriteria yang perlu dipenuhi agar pelancongan menjadi mampan, iaitu:

- a) Menggunakan semua sumber pelancongan utama secara optimum.
- b) Menghormati budaya asli penduduk setempat, nilai-nilai yang hidup dalam masyarakat dan mengembangkan sikap toleransi dan saling menghormati.
- c) Memastikan aktiviti pelancongan berdaya maju dari segi ekonomi supaya dapat memberi manfaat dalam bentuk peningkatan kebajikan secara sekata dan membasmi kemiskinan.
- d) Mengekalkan kepuasan pelancong, mempromosi dan meningkatkan perhatian pelancong berkenaan amalan pelancongan mampan.

Konsep pelancongan lestari tidak dapat dipisahkan daripada paradigma pembangunan lestari. Konsep pelancongan lestari merupakan satu bentuk pelaksanaan pembangunan lestari dalam sektor pelancongan. Pembangunan lestari adalah paradigma pembangunan bagi memenuhi keperluan generasi kini, tanpa menjejaskan keupayaan generasi akan datang untuk memenuhi keperluan mereka. Dalam hal ini, konsep pelancongan lestari ialah pelancongan yang berusaha untuk memaksimumkan impak positif pelancongan dan meminimumkan impak negatif pelancongan itu sendiri supaya ia masih dapat memberi manfaat kepada generasi akan datang (Seba, 2012).

Pendekatan Normatif-Agama dalam Ekonomi Syariah

Eko-syariah sebagai pendekatan dikaitkan dengan nilai agama Islam yang normatif dalam menjaga alam sekitar. Konsep ini juga akan dikaitkan dengan konsep eko-teologi dan eko-sofi. Kedua-dua konsep ini kini merupakan sebahagian daripada kajian pemuliharaan alam sekitar.

Eko-teologi ini menjadi relevan dalam kajian alam sekitar, kerana dalam agama Islam, monoteisme (teologi) adalah asas atau kerangka asas untuk keseluruhan pandangan dan pandangan dunianya. Tauhid adalah paksi di mana semua ajaran Islam bergerak dan berputar. Tauhid itu umpama harta yang terkumpul, yang pada zahirnya nampak sederhana, tetapi apabila diluaskan dan didedahkan ia akan meliputi seluruh ajaran Islam. Nasr menyatakan perkara yang sama. Menurutnya, tauhid adalah jantung Islam (jantung kehidupan Islam). Oleh karena itu, kehidupan yang bermanfaat adalah kehidupan yang mampu merealisasikan makna prinsip tauhid ke dalam hakikat kehidupan, yaitu mencapai dan menyatukan berbagai keragaman (multiplicity) dan kerangka kesatuan (unity).

Konsep tauhid pada asalnya bermaksud menegaskan keesaan Allah SWT. Dalam perkembangannya, konsep ini digunakan untuk konsep sosial, budaya dan akhirnya alam sekitar. Nilai tauhid ini bukan sahaja membicarakan keimanan di dalam hati, tetapi juga harus menjadi roh kepada perbuatan atau tingkah laku seseorang, baik dalam hubungan dengan Tuhan, hubungan dengan sesama mahupun hubungan dengan alam sekitar. Ini menunjukkan bahawa manusia sebagai makhluk Allah dan juga sebagai hamba Allah hendaklah sentiasa

tunduk dan patuh kepada peraturan yang ditetapkan oleh Allah. Manusia bertanggungjawab kepada-Nya atas segala perbuatan mereka. Ini juga menunjukkan bahawa tauhid merupakan salah satu sumber nilai etika dalam Islam.

Tauhid dalam Islam digunakan sebagai sumber doktrin teologi ekologi. Seluruh alam, baik yang kelihatan mahupun yang tidak kelihatan, adalah tanda-tanda (ayat-ayat) bagi kewujudan Allah. Segala-galanya adalah manifestasi Allah dan segala-galanya datang dari-Nya. Menurut Nasr, konsep ini dilihat dalam konsep ihsân iaitu jantung atau hati Islam. Ihsân menimbulkan kesedaran bagi setiap manusia tentang kehadiran Tuhan dalam setiap gerak dan langkah dalam menjalankan hubungan dengan alam dan makhluk lain.

Oleh itu tauhid menjadi landasan dan rujukan bagi setiap perbuatan manusia, baik perbuatan jasmani mahupun rohani, termasuk berfikir dan bertindak. Bagi seorang Muslim, tauhid harus meresap ke dalam seluruh aspek kehidupannya dan menjadi pandangan hidupnya. Dengan kata lain, tauhid adalah sumber etika peribadi dan kumpulan (masyarakat), etika sosial, ekonomi dan politik, termasuk etika dalam pengurusan sumber alam dan alam sekitar, perkembangan sains dan teknologi. Dalam konteks ini, usaha memelihara dan memulihara persekitaran pantai merupakan salah satu bentuk keimanan seseorang kepada Allah sebagai Pencipta alam. Sebaliknya, tindakan yang merosakkan dan mengeksploitasi yang boleh merosakkan persekitaran pantai adalah bertentangan dengan nilai tauhid. Sikap seperti ini, menurut Toshihiko Izutsu, adalah sama dengan sikap tidak bersyukur. Orang yang lupa bersyukur, menjaganya dan sebaliknya menyalahgunakan dan melanggar syariat Allah SWT dikatakan tidak mensyukuri nikmat yang dikurniakan yang akhirnya menyebabkan hilangnya nikmat tersebut. Justeru, sikap kufur dalam konteks persekitaran bermaksud sikap jahil, tidak bertanggungjawab, dan sewenang-wenangnya terhadap persekitaran pantai.

Dalam konteks ini, usaha memelihara dan memulihara alam sekitar pantai merupakan satu bentuk keimanan seseorang kepada Allah sebagai Pencipta alam. Sebaliknya, tindakan yang merosakkan dan mengeksploitasi yang boleh merosakkan persekitaran pantai adalah bertentangan dengan nilai tauhid. Sikap seperti ini, menurut Toshihiko Izutsu, adalah sama dengan sikap tidak bersyukur. Orang yang lupa bersyukur, menjaganya dan sebaliknya menyalahgunakan dan melanggar syariat Allah SWT dikatakan tidak mensyukuri nikmat yang dikurniakan yang akhirnya menyebabkan hilangnya nikmat tersebut. Justeru, sikap kufur dalam konteks persekitaran bermaksud sikap jahil, tidak bertanggungjawab, dan sewenang-wenangnya terhadap persekitaran pantai.

Eco-sophy ialah falsafah tentang keharmonian atau keseimbangan alam sekitar. Guattari memanggil ecosophy sebagai bidang baharu dengan pendekatan monistik dan pluralistik. Guattari, melalui optik ekologi ini, melihat ekologi sebagai kajian fenomena kompleks termasuk subjektiviti manusia, alam sekitar dan hubungan sosial, yang semuanya saling berkait rapat. Idea ekologi Guattari menghubungkan tiga hubungan harmoni antara minda manusia, masyarakat dan alam sekitar.

Boleh digunakan, ecosophy (akhlak alam sekitar) boleh diterjemahkan ke dalam konsep ihsan. Menurut Nasr, konsep ihsân adalah jantung atau hati Islam, kerana ihsân menimbulkan kesedaran bagi setiap manusia akan kehadiran Tuhan dalam setiap gerak dan langkah dalam menjalin hubungan dengan alam dan makhluk lain. Sikap belas kasihan terhadap alam sekitar ini akan menimbulkan sikap mesra terhadapnya, bukan sebaliknya.

Perbincangan

Gambaran keseluruhan tarikan pelancong di Pantai Mundu ialah terdapat kawasan hutan bakau. Pelancong boleh melihat hutan bakau, sama ada bakau kecil mahupun besar. Pada musim kemarau, pokok bakau kelihatan kering dan apabila musim hujan bermula ia akan kelihatan lebih hijau. Pelancong boleh menikmati hutan bakau serta keindahan pantai dan bot nelayan di sekitar kawasan pantai. Di kawasan bakau ini terdapat beberapa tempat bergambar yang menarik sebagai peluang bergambar kepada pelancong.

Kawasan pesisir Pantai Mundu mempunyai kemudahan atau kemudahan sokongan yang boleh digunakan oleh pelancong ketika melancong ke tempat ini seperti tandas dan surau. Selain itu, terdapat juga gerai makan di kawasan pelancongan. Selain kawasan pelancongan, terdapat juga gerai makan di kawasan perumahan sekitar kawasan tarikan pelancong.

Pelancong boleh mengakses tarikan pelancong menggunakan kenderaan beroda dua. Pelancong yang menggunakan kenderaan beroda empat boleh meletakkan kenderaan di sekitar Masjid Kampung Mundupesisir. Kemudian untuk mengaksesnya, kerana jalannya tidak begitu luas, ia hanya boleh dilalui oleh kenderaan beroda dua. Jalan yang digunakan boleh melalui Pasar Mundu. Pelancong melalui jalan-jalan rumah rakyat untuk sampai ke lokasi pelancongan hutan bakau.

Daripada hasil analisis statistik deskriptif pembolehubah pemuliharaan, pengalaman pembelajaran, tindakan bertanggungjawab, pembangunan perniagaan, sumber boleh diperbaharui, penyertaan komuniti, dan kelestarian alam sekitar, beberapa penemuan utama boleh disimpulkan. Dalam kajian ini, terdapat saiz sampel seramai 100 orang responden, sehingga diperoleh nilai $(df) = 100-2$, nilai r -jadual dengan df 98 ialah 0.1654. Ujian kesahan ini menggunakan program SPSS 21 for Windows dengan keputusan berikut:

Pertama, dalam pembolehubah pemuliharaan, majoriti bersetuju bahawa terdapat usaha pemeliharaan alam sekitar di kawasan bakau Mundu, tetapi kosnya sangat minima sehingga hanya 40% yang menyatakan terdapat kos pemeliharaan alam sekitar di kawasan bakau Mundu, 32% bahawa kewujudan kawasan pelancongan bakau Mundu memberi manfaat kepada masyarakat sekitar, dan 24% kekurangan ketersediaan infrastruktur di kawasan pelancongan Mundu, dan hanya pembangunan kawasan pelancongan Mundu dan bakau 43% responden menjawab mengenai ketersediaan ini.

Kedua, dalam pembolehubah pengalaman belajar, majoriti 56% bersetuju bahawa terdapat maklumat yang boleh dipelajari oleh pelancong berkenaan pengetahuan semula jadi di kawasan hutan bakau Mundu, hanya 35% menyatakan pakej tarikan (tarikan pelancong) telah terbentuk di kawasan bakau Mundu kerana tidak banyak pakej tarikan di Mundu, 32% terdapat aktiviti pelancongan yang berkaitan dengan alam semula jadi, 33% menyatakan aktiviti pelancongan yang berkaitan dengan alam semula jadi, 33% dan masyarakat setempat. menyatakan bahawa peranan latihan dan pendidikan berkaitan ekopelancongan bakau adalah penting untuk meningkatkan kemahiran dan pendapatan masyarakat setempat.

Ketiga, dalam pembolehubah tindakan bertanggungjawab, majoriti iaitu 55% bersetuju bahawa jumlah pelancong yang memasuki kawasan Mangrove Mundu adalah terhad, 45% menyatakan orang ramai atau pengunjung mempunyai kesedaran untuk membuang sampah di tempat yang betul, 31% orang ramai atau pengunjung menjaga kebersihan di kawasan pelancongan Mundu

Mangrove, 34% orang ramai atau pengunjung tidak menjaga ketenteraman kawasan pelancongan Mundu, 5% orang ramai atau pengunjung tidak menjaga ketenteraman kawasan pelancongan Mundu, 5% orang ramai atau pengunjung tidak menjaga ketenteraman kawasan pelancongan. merosakkan tumbuhan bakau dan tumbuhan lain di kawasan pelancongan Mundu Mangrove.

Keempat, dalam pembolehkan pembangunan perniagaan, majoriti bersetuju bahawa 22% daripada yuran kemasukan atau aktiviti di kawasan ekopelancongan bakau di Pantai Mundu, daerah Cirebon adalah sesuai dengan tahap ekonomi, 35% peranan ekopelancongan bakau penting dalam meningkatkan peluang ekonomi masyarakat tempatan di daerah Cirebon, 34% pembangunan ekopelancongan bakau di kawasan itu adalah sesuai dengan taraf ekonomi, 35% peranan ekopelancongan bakau adalah penting dalam meningkatkan peluang ekonomi masyarakat tempatan di daerah Cirebon, 34% pembangunan ekopelancongan bakau dapat mewujudkan dasar 41% penduduk setempat yang dapat membuka peluang pekerjaan baru untuk penduduk setempat. kawasan ekopelancongan bakau di daerah Cirebon, dan 42% Kewujudan usaha ekopelancongan bakau dapat memberikan kesan positif kepada usaha kecil dan sederhana (UKM) di Kabupaten Cirebon.

Kelima, pembolehkan sumber boleh diperbaharui menunjukkan majoriti 22% bersetuju bahawa penggunaan sumber boleh diperbaharui dapat membantu memelihara alam sekitar, 27% pemuliharaan sangat diperlukan untuk menyokong sumber boleh diperbaharui di destinasi ekopelancongan, 20% untuk pembangunan ekopelancongan perlu mempunyai program pendidikan tentang sumber boleh diperbaharui, 18% kerajaan dan industri pelancongan mesti lebih aktif dalam menyokong sumber boleh diperbaharui 20% dan penggunaan pelancong yang bertanggungjawab. sumber yang boleh diperbaharui semasa lawatan pelancong.

Keenam, dalam pembolehkan penyertaan masyarakat, 27% bersetuju bahawa pengurus pelancongan datang daripada komuniti, 30% tahap kesedaran masyarakat tentang kepentingan ekopelancongan di persekitaran persekitaran, 24% masyarakat boleh menjadi pemandu pelancong di kawasan hutan bakau, 34% pendidikan dan latihan berkaitan ekopelancongan dapat meningkatkan penyertaan masyarakat, dan 42% kewujudan ekopelancongan tempatan dapat mewujudkan peluang pekerjaan atau perniagaan berkaitan bakau. ekopelancongan.

Ketujuh, pembolehkan kelestarian alam sekitar menunjukkan bahawa 56% majoriti bersetuju bahawa mengekalkan kelestarian alam sekitar dalam industri pelancongan memerlukan kesedaran yang tinggi, 49% tahap kesedaran orang ramai tentang kepentingan ekopelancongan dalam persekitaran sekitar, 44% lebih suka destinasi pelancongan yang mempunyai program kelestarian alam sekitar, 50% menggunakan atau menyokong penggunaan pengangkutan mesra alam semasa melancong, 54% memilih penginapan yang boleh diperbaharui tenaga, kitar semula, dsb.), 70% peningkatan dalam sisa, pencemaran air dan udara merosakkan ekosistem, dan 74% peningkatan dalam sisa, pencemaran air dan udara merosakkan ekosistem.

Berdasarkan keputusan ujian hipotesis menggunakan ujian t mengenai pemuliharaan perubahan, pengalaman pembelajaran, tindakan bertanggungjawab, pembangunan perniagaan, sumber boleh diperbaharui, dan penyertaan komuniti dalam kelestarian alam sekitar, keputusan berikut diperoleh:

1. Kesan Pemuliharaan terhadap Kelestarian Alam Sekitar:
 - Nilai keertian (Sig.) ialah $0.000 < 0.05$.
 - Nilai tbilangan $(4.653) > t_{\text{tabel}} (1.66140)$.
 - Kesimpulan: Pembolehubah pemuliharaan separa mempunyai pengaruh yang signifikan terhadap kelestarian alam sekitar pada tahap keyakinan 95%.
2. Kesan Pengalaman Pembelajaran terhadap Kelestarian Alam Sekitar:
 - Nilai keertian (Sig.) ialah $0.000 < 0.05$.
 - Nilai tbilangan $(8.999) > t_{\text{tabel}} (1.66140)$.
 - Kesimpulan: Pembolehubah pengalaman pembelajaran sebahagiannya mempunyai pengaruh yang signifikan terhadap kelestarian alam sekitar pada tahap keyakinan 95%.
3. Kesan Tindakan Bertanggungjawab terhadap Kelestarian Alam Sekitar:
 - Nilai keertian (Sig.) ialah $0.000 < 0.05$.
 - Nilai tbilangan $(8.440) > t_{\text{tabel}} (1.66140)$.
 - Kesimpulan: Pembolehubah tindakan bertanggungjawab sebahagiannya mempunyai pengaruh yang signifikan terhadap kelestarian alam sekitar pada tahap keyakinan 95%.
4. Pengaruh Pembangunan Perniagaan terhadap Kelestarian Alam Sekitar:
 - Nilai keertian (Sig.) ialah $0.000 < 0.05$.
 - Nilai tbilangan $(5.958) > t_{\text{tabel}} (1.66140)$.
 - Kesimpulan: Pembolehubah pembangunan perniagaan separa mempunyai pengaruh yang signifikan terhadap kelestarian alam sekitar pada tahap keyakinan 95%.
5. Pengaruh Sumber Boleh Diperbaharui terhadap Kelestarian Alam Sekitar:
 - Nilai keertian (Sig.) ialah $0.000 < 0.05$.
 - Nilai tkiraan $(-9.935) < t_{\text{tabel}} (1.66140)$.
 - Kesimpulan: Sebahagiannya, pembolehubah sumber boleh diperbaharui tidak mempunyai pengaruh yang signifikan terhadap kelestarian alam sekitar pada tahap keyakinan 95%.
6. Pengaruh Penyertaan Komuniti terhadap Kelestarian Alam Sekitar:
 - Nilai keertian (Sig.) ialah $0.000 < 0.05$.
 - Nilai tbilangan $(-7.439) < t_{\text{tabel}} (1.66140)$.
 - Kesimpulan: Sebahagiannya, pembolehubah penyertaan komuniti tidak mempunyai pengaruh yang signifikan terhadap kelestarian alam sekitar pada tahap keyakinan 95%.

Tambahan pula, keputusan ujian F menunjukkan secara serentak, pemuliharaan pembolehubah, pengalaman pembelajaran, tindakan bertanggungjawab, pembangunan perniagaan, sumber boleh diperbaharui, dan penyertaan komuniti mempunyai kesan yang signifikan terhadap kelestarian alam sekitar, dengan nilai $F_{\text{count}} (42.534) > F_{\text{dual}} (2.20)$ pada aras keertian 5%. Oleh itu, dapat disimpulkan bahawa kesemua pembolehubah bebas ini secara bersama mempengaruhi kelestarian alam sekitar.

Berdasarkan analisis kualitatif pelancongan, ekopelancongan, sektor terbuka yang mampan dan aktiviti ekonomi di kawasan Mangrove Mundu Cirebon, beberapa penemuan dapat dikenal pasti:

a. pelancong:

Tarikan utama pelancongan Bakau Mundu ialah keindahan alam bakau, hutan bakau dan aktiviti berperahu di sekitar sungai bakau.

Kemudahan sokongan seperti tempat letak kereta, tempat ibadat dan tempat makan masih kurang.

Kebolehcapaian ke kawasan Bakau dianggap sukar kerana melalui lorong-lorong sempit di kawasan perumahan, dan terdapat papan tanda jalan yang minima.

Cabaran termasuk akses internet terhad, yang menyukarkan komunikasi pelawat.

b. Ekopelancongan:

Pengunjung menyedari kepentingan ekopelancongan dalam pemuliharaan alam sekitar, memandangkan hutan bakau sebagai biodiversiti dan perlindungan biodiversiti penangkapan karbon.

Ekoopelancongan memberi peluang ekonomi melalui aktiviti ekonomi di kawasan Bakau. Pengunjung menekankan perluasan pendidikan tentang kepelbagaian ekosistem bakau dan berharap dapat mengehadkan bilangan pelawat untuk mengekalkan kelestarian.

c. Terbuka Berterusan:

Masyarakat tempatan mempunyai peranan penting dalam mengoptimumkan ekopelancongan dan pembangunan ekonomi.

Campur tangan kerajaan (pusat dan wilayah), sokongan swasta, dan kerjasama dengan organisasi bukan untung diperlukan untuk pengurusan dan pemeliharaan kawasan Bakau.

Cabaran termasuk mengekalkan keseimbangan antara pembangunan ekopelancongan dan pemuliharaan alam semula jadi serta pendidikan awam.

d. Aktiviti Ekonomi:

Potensi ekonomi di sekitar hutan bakau masih belum dieksploitasi sepenuhnya seperti perikanan, kraftangan dan perkhidmatan pelancongan.

Terdapat usaha oleh masyarakat tempatan untuk menjadi pemandu pelancong, tetapi mereka masih belum diselaraskan dengan baik.

Permulaan diperlukan untuk memanfaatkan potensi pendapatan daripada produk tempatan dan perkhidmatan pelancongan.

Strategi pembangunan ekopelancongan hutan bakau merangkumi pendekatan holistik yang menekankan pemuliharaan alam sekitar dan kebajikan masyarakat setempat. Beberapa strategi utama yang boleh diguna pakai dalam membangunkan ekopelancongan hutan bakau termasuk kajian alam sekitar dan kelestarian, penglibatan masyarakat tempatan, pengurusan pelancongan berasaskan pemuliharaan, pendidikan alam sekitar, infrastruktur mampan, kerjasama dengan pihak luar, pendidikan pelancongan yang bertanggungjawab, dan pemantauan dan penilaian berterusan. Kepentingan mencapai keseimbangan antara pembangunan ekonomi dan pemuliharaan alam sekitar ditekankan, dengan penglibatan aktif masyarakat tempatan dianggap sebagai kunci kejayaan pembangunan ekopelancongan hutan bakau.

Penerapan nilai-nilai fiqh dalam persekitaran pantai khususnya berkaitan pengurusan hutan bakau memperlihatkan konsep operasional fiqh alam sekitar sebagai panduan masyarakat Islam pesisiran pantai. Pemahaman normatif-keagamaan tentang keprihatinan terhadap sumber dan kehidupan bakau memberi kesan positif terhadap kelestarian ekosistem dan kehidupan. Konsep fiqh bakau melibatkan peranan aktif masyarakat dalam pemulihan melalui aktiviti penanaman semula, selaras dengan saranan Nabi Muhammad SAW.

Ekosistem bakau mempunyai nilai ekologi, alam sekitar dan sosio-ekonomi yang ketara, seperti mengekalkan kualiti air, melindungi pantai daripada ribut, memainkan peranan dalam pembiakan ikan dan sumber makanan, dan menyediakan kayu sebagai sumber pengeluaran. Dalam konteks ini, saranan Rasulullah SAW untuk menanam pokok sebagai sedekah mendorong penglibatan aktif dalam program penanaman semula hutan bakau dan penghutan semula.

Perundangan bakau juga merangkumi larangan terhadap tindakan yang merosakkan seperti penebangan secara haram dan tidak bertanggungjawab terhadap tumbuhan bakau. Hadis Rasulullah SAW menegaskan bahawa perbuatan memusnahkan hutan bakau seperti menebang pokok bidara membawa ancaman siksaan yang pedih di neraka.

Pemulihan hutan bakau dilaksanakan melalui program pemuliharaan hutan bakau dengan pendekatan mampan dan berprogram. Kerajaan mempunyai kuasa untuk mengarahkan orang ramai menanam pokok bakau sebagai sebahagian daripada fardhu kifayah mereka. Program ini diharapkan bukan sahaja dapat melindungi pantai daripada lelasan dan bencana alam, tetapi juga menjadi sumber untuk memenuhi keperluan masyarakat pesisir.

Kesimpulan

Berdasarkan hasil penelitian yang dilakukan terhadap pengembangan ekopelancongan bakau di pantai Mundu, kabupaten Cirebon, dapat disimpulkan bahwa:

- 1) Pembangunan ekopelancongan hutan bakau pesisir pantai Mundu memerlukan keseimbangan antara pembangunan ekonomi dan pemuliharaan alam sekitar, dan penglibatan aktif masyarakat tempatan adalah kunci kejayaan.
- 2) Kelestarian alam sekitar persekitaran ekopelancongan hutan bakau pantai Mundu boleh dijalankan dengan menjalankan aktiviti pemuliharaan, pengalaman pembelajaran, tindakan bertanggungjawab, pembangunan perniagaan, sumber boleh diperbaharui dan penyertaan masyarakat.
- 3) Pada masa yang sama, aktiviti pemuliharaan, pengalaman pembelajaran, tindakan bertanggungjawab, pembangunan perniagaan, sumber boleh diperbaharui, dan penyertaan komuniti mempengaruhi kelestarian alam sekitar persekitaran ekopelancongan hutan bakau pantai Mundu.
- 4) Beberapa strategi telah dilaksanakan untuk membangunkan ekopelancongan bakau pesisir pantai Mundu iaitu: kajian alam sekitar dan kelestarian, penglibatan masyarakat setempat, pengurusan pelancongan berasaskan pemuliharaan, pendidikan alam sekitar, infrastruktur lestari, kerjasama dengan pihak luar, pendidikan pelancongan yang bertanggungjawab, pemantauan dan penilaian.

Rujukan

- Ardiansyah, I., Maulida, R.G. 2020. Kajian Atraksi, Amenitas dan Aksesibilitas untuk Pengembangan Kepariwisata di Taman Wisata Alam Gunung Pancar Kabupaten Bogor. *Jurnal Inovasi Penelitian*. Volume 1 (4) 2020.
- Asmin, Ferdinal. 2018. *Ekowisata Dan Pembangunan Berkelanjutan: Dimulai Dari Konsep Sederhana*. 1 : No. 9.
- Connell, J., Page, S. J., and Meyer, D. 2014. Visitor Attraction and Events: Responding to Seasonality. *Tourism Management* 46: 283 – 298
- Cooper, C et all. 1993. *Tourism: Principles and Practice*. London: Pitman Publishing.
- Fisu, A. A., Ahmad, A., Hidayat, A., & Marzaman, L. U. (2020). Potential of mangrove ecosystem as a tourism object development in Kaledupa Island. *Edutourism Journal of Tourism Research*, 2(01), 11-17.
- Mardiana Rina & Hijriati Ema. 2014. *Jurnal Pengaruh Ekowisata Berbasis Masyarakat Terhadap Perubahan Kondisi Ekologi, Sosial, dan Ekonomi di Kampung Batusuhunan Sukabumi*.
- Hakim, L., Siswanto, D., & Makagoshi, N. (2017). Mangrove conservation in East Java: the ecotourism development perspectives. *Journal of Tropical Life Science*, 7(3), 277-285.
- Isdarmanto. 2017. *Dasar-Dasar Kepariwisata dan Pengelola Destinasi Pariwisata*. Yogyakarta : Gerbang Media Aksara.
- Luthfi., Fandeli, C. 2011. *Kajian Atraksi, Amenitas dan Aksesibilitas untuk Pengembangan Wisata Bahari Pulau Senoa Kabupaten Natuna Provinsi Kepulauan Riau*. Tesis : Universitas Gadjah Mada
- Nabila, A.D., Widiyaastuti, D. 2018. *Kajian Atraksi, Amenitas dan Aksesibilitas untuk Pengembangan Pariwisata Umbul Ponggok di Kabupaten Klaten*. *Jurnal Bumi Indonesia*. Volume 7 (2) 2018.
- Prayitno, D. 2010. *Paham Analisa Data Statistik Dengan SPSS*. Yogyakarta: MediaKom
- Pramudji, H. (2011). *Hutan mangrove di Indonesia: Peranan permasalahan dan pengelolaannya*. *Oseana*, 25(1), 13-20.
- Pratama, S. Y., El Amady, M. R., & Hidir, A. (2021). Ka Bakau: Ekowisata Mangrove Berbasis Pengetahuan Lokal. *Indonesian Journal of Tourism and Leisure*, 2(2), 117-129.
- Priyastama, Romie. (2017). *Buku Sakti Kuasi SPSS Pengolah Data & Analisis Data*. Bantul: START UP.
- Roger, Anthea and Judy Slinn. 1998. *Tourism Management of Facilities*. London: Pitman Publishing
- Seba, J. A. (2012) *Ecotourism and Sustainable Tourism : New Perspectives and Studies, Tourism and the Economy*. Oakville: Apple Academic Press Inc.
- Suwantoro, Gamal. 2000. *Dasar-dasar Pariwisata*. Yogyakarta: Andi Offset
- Spillane, James. J. 2000. *Ekonomi Pariwisata: Sejarah dan Prospeknya*. Yogyakarta: Kanisius.
- Sugiyono, (2016). *Metode Penelitian Pendidikan Pendekatan Kuantitatif, Kualitatif, Dan R&D*. Bandung: alfabeta.
- Sambas Ali Muhidin dan Maman Abdurahman. 2017. *Analisis Kolerasi Regresi dan Jalur dalam Penelitian*. Bandung: Pustaka Setia
- Sahu, S. C., Suresh, H. S., Murthy, I. K., & Ravindranath, N. H. (2015). Mangrove area assessment in India: Implications of loss of mangroves. *Journal of Earth Science & Climatic Change*, 6(5), 1.
- Sugiyono. 2016. *Metode Penelitian Kuantitatif Kualitatif dan R&D*. Bandung: Alfabeta.

- Suanmali, S. (2014). Factors affecting tourist satisfaction: An empirical study in the northern part of Thailand. In SHS Web of Conferences (Vol. 12, p. 0102). EDP Sciences. <https://doi:10.1051/shsconf/20141201027>
- Suwantoro, Gamal. 2004. Dasar-dasar Pariwisata. Yogyakarta: Andi
- Suvena, Widyatmaja. 2017. Pengetahuan Dasar Ilmu Pariwisata. Larasan, Bali: Penerbit Pustaka
- Weaver, D. (2006) Sustainable Tourism : Theory and Practice. 1st edn. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Wahyuni, S., Sulardiono, B., & Hendarto, B. (2015). Strategi pengembangan ekowisata mangrove wonorejo, kecamatan rungkut surabaya. Management of Aquatic Resources Journal (MAQUARES), 4(4), 66-70.